

פרספקטיבה אקולוגית להתערבות מקצועית עם צעירים, הוריהם ומשפחתם בתוכנית "בשבילי"

דינה שלום, יעל בן נון ורחל גלי צינמון

בגרות בהתהוות - הרקע להקמת תוכנית "בשבילי"

שינויים חברתיים וכלכליים המתרחשים בעולם המערבי יצרו מצב שבו צעירים רבים במדינות מערביות ומתועשות דוחים את מחויבויותיהם להקמת משפחה ולהתבססות מקצועית לשלהי שנות ה-20 של חייהם. נוכח שינויים אלה חוקרים מסוימים טוענים להיווצרותו של שלב חיים שאורכו בין חמש לעשר שנים, משלהי שנות העשרה ועד ראשית שנות ה-30.

ג'פרי ארנט, אחד החוקרים המרכזיים בתחום, טבע את המושג "בגרות בהתהוות" (Emerging adulthood) וסביבו יצר מסגרת תיאורטית אינטר-דיסציפלינרית לחקר שלב חיים מיוחד זה. בתיאוריה זו הוא משלב בין גישה פסיכולוגית של משך החיים, המתמקדת בהתפתחות ובבשלות (קוגניציה, זהות, אגו), ובין גישה סוציולוגית של שלבי החיים, המתמקדת במעבר לתפקידי מבוגרים תוך התייחסות להקשרים התרבותיים והכלכליים של כל חברה (Arnett, 2004).

בתקופת הבגרות בהתהוות הצעירים נפרדים רשמית מהמסגרות שגוננו עליהם וניצבים בפני יעדים רבים, בהם בניית חיים עצמאיים, בחירת מסלול מקצועי, התבססות כלכלית וכן פיתוח מיומנויות לניהול חיים בוגרים, כגון מיומנויות של חיפוש עבודה ומגורים, ניהול תקציב אישי ויכולות בין-אישיות וחברתיות. התפיסה של "בגרות בהתהוות" מאירה את העובדה כי בשלב חיים זה על הפרט להתמודד עם שלושה מעגלים עיקריים - יחסים אינטימיים, קריירה (תעסוקה/השכלה) ושייכות לחברה ולקהילה, ולקבל החלטות אישיות בעלות השלכות נרחבות על עתידו בכלל תחומי החיים. לפיכך, זהו שלב המאופיין בבלבול, בחיפוש עצמי ובחוסר ודאות (Arnett, 2004).

הצורך בהבנת הייחודיות של השלב בקרב צעירים ישראלים מודגש מול השירות הצבאי או הלאומי, שהוא בגדר חובה לצעירים ישראלים רבים (יהודים ושאינם יהודים). שלב זה של שירות חובה יוצר השהיה נוספת, בשונה מהצעירים בעולם המערבי, המתמודדים עם שאלות לגבי המשך דרכם כבר בסביבות גיל 18, כאשר המערכת המשפחתית והמערכת הבית-ספרית מעורבות, בצורות שונות, בעיצוב תוכניות השלב הבא של הצעירים. לעומתם, הצעירים הישראלים

ששירותו בצבא או בשירות לאומי, משתחררים אחרי שירות של שנתיים או שלוש שבהן צברו התנסויות משמעותיות בתוך מסגרת מאוד לוחצת. המעבר לחיים אזרחיים עבור רבים מהם הוא מטלטל ומבלבל. זו הפעם הראשונה שהחוק אינו מנתיב להם מה לעשות, אך הנורמות החברתיות מחייבות עשייה והתקדמות, והמסגרות שבהן ניתן להיעזר ולהתייעץ הן מעטות (צינון, בדפוס). ההבנה בדבר רגישותו של שלב חיים זה והצורך של צעירים בליווי ובהדרכה הובילה את ממשלת ישראל להשקיע בפיתוח מענים ייחודיים לליווי ולהדרכה של מבוגרים צעירים, כגון מרכזי צעירים.

בתוך מרכזי הצעירים שהוקמו עבור כלל אוכלוסיית הצעירים מפתח שירות נוער צעירות וצעירים" במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים" את תוכנית "בשבילי" לליווי ולהדרכה של צעירים החיים במצבי סיכון מתוך פרספקטיבה אקולוגית המתייחסת גם למאפייני השלב, למצבם החברתי ולמערכת המשפחתית שבה גדלו הצעירים.

הידע על שלב חיים רגיש זה בקרב צעירים ישראלים הוא מועט יחסית, בייחוד בכל הנוגע לצעירים החיים במצבי סיכון. זהו למעשה השלב הראשון שבו הצעיר נמצא מחוץ למסגרת תמיכה פורמלית **וללא כתובת ברורה לעזרה** (לבל, 2008; קטן, 2009). תקופת הבגרות בהתהוות מזמנת התמודדויות העשויות לעורר **מצבי סיכון** אצל כל צעיר, ועל אחת כמה וכמה אצל צעירים מאוכלוסיות החסרות משאבים אישיים וסביבתיים, העשויים לתרום לקבלת ההחלטות הטובות עבורם ולהצלחת המעבר לבגרות (אמיתי, רענן, כהאן-סטרבצינסקי וריבקין, 2011; פסטה-שוברט, 2015; שולחן של"מ, 2013). אוכלוסיות במצבי סיכון אלו כוללות למשל צעירים בוגרי סידורים חוץ-ביתיים, צעירים חסרי עורף משפחתי וצעירים עולים (אמיתי, רענן, כהאן-סטרבצינסקי וריבקין, 2011; פסטה-שוברט, 2014). מצב זה מחדד את הצורך במדיניות ברורה בנוגע לקבוצת גיל זו, שתתייחס לתת-קבוצות הרבות שבתוכה (זעירא, בנבנישתי ורפאלי, 2012).

מלבד האתגר האישי הניצב בפני הצעיר, מדובר בבעיה חברתית. להתמודדות או לאי-התמודדות עם האתגרים בתקופת הצעירות תהיה השפעה ישירה על מידת הסתמכותו והישענותו של הצעיר על מערכות המדינה והשלטון המקומי בטווח הארוך. הבנות אלו הובילו מדינות מערביות לעיצוב מדיניות ייחודית בתחום זה (הישראלי וילמה, 2005; לבל, 2008),

בעשור האחרון פעלו גם בישראל מגוון תוכניות לצעירים במצבי סיכון, ביניהן תוכנית "בשבילי", שעליה נפרט במאמר זה. אמנם תוכניות אלה פעלו בהיקף מצומצם ונתנו מענה לפלחי אוכלוסייה מסוימים, אך במובנים רבים הן היוו תשתית רעיונית, התנסותית ומקצועית להקמתה של תוכנית "יתד" - התוכנית

הלאומית לקידום צעירים וצעירות במצבי סיכון.

בהתאם להחלטת הממשלה מיום 30.10.16 שמה לה למטרה תוכנית "יתד" לסייע לצעירים ולצעירות אלו במימוש זכויותיהם, בסיפוק צורכיהם, בפיתוח אישי, בשילוב מתאים ומדויק עבורם בחברה ובקהילה ובהשגת סיכוי לעתיד בטוח ברמה האישית, המשפחתית והתעסוקתית. במאמר זה נרחיב סוגיה זו באמצעות הדגמה של תהליכי פיתוח והכשרה המשותפים לג'וינט-אשלים ולמשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן: משרד הרווחה).

מאמר זה מתמקד בחשיבותם של הקשרים משפחתיים בחייהם של צעירים במצבי סיכון ובמענים שפותחו כדי להתמודד עם היבטים משפחתיים אלה. המאמר מתמקד בתוכנית "בשבילי", המלווה צעירים בקידום יעדיהם בתחומי השכלה, תעסוקה וחברה במרכזי צעירים, ומתאר את הרחבת ההתערבות ואת תהליכי שינוי העמדות והתפיסות של העובדים בשטח, כדי שיכללו התייחסות להקשרים משפחתיים כחלק מתהליך הליווי של הצעירים בתוכנית.

הקשרים משפחתיים בשלב הבגרות הצעירה

דנה בת ה-21 רוצה מאוד ללמוד סיעוד. היא התוודעה לתחום לפני חמש שנים, עת ליוותה את אביה במחלקה הפנימית בימיו האחרונים. כבר אז התרשמה מעבודת האחיות ומהאופן שבו הן משמעותיות לחולים ולמשפחותיהם. שירותה הצבאי במרפאה בתל השומר היווה חיזוק נוסף לעניין שהחל להתפתח אצלה בתחום. תוכניתיה להמשיך ללמוד נקלות בהתנגדות עזה מצד אמה. האם, המשמשת כעת כמפרנסת יחידה לששת ילדיה, חיכתה כבר שדנה, בתה הבכורה, תסיים את השירות הצבאי ותסייע לה לכלכל את המשפחה. היא מתנגדת בתוקף לתוכנית הלימוד של דנה ומצפה ממנה למלא את חובתה המשפחתית לסייע לה בגידול אחיה הקטנים. מה על דנה לעשות? האם חשוב שתלך ללמוד? האם עליה להתחשב ברצון האם ובצורכי המשפחה? מי יכול ליעץ לה בשלב רגיש זה, ומהם עקרונות העבודה שעל בסיסם יש לבנות התערבות מקצועית עם דנה?

צעירים רבים מתמודדים עם שאלות אלה של כיוון לימודים והתפתחות מקצועית ועם שאלות נוספות, בכללן כאלה הקשורות ליחסים - יחסים רומנטיים, יחסים עם משפחת המוצא ויחסים עם חברים (צינמון, ריץ וגרוס, 2012). האופן שבו כדאי וראוי ללוות צעירים בשלב חיים רגיש זה מעסיק חוקרים ואנשי חינוך וטיפול רבים, המצדדים בפרספקטיבה אקולוגית לליווי ולהדרכה של צעירים, של הוריהם ושל משפחתם.

התייחסות אקולוגית מערכתית להתפתחות של בני אדם (למשל, גישתו האקולוגית של ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 1979; Bronfenbrenner, 1986) מדגישה את החשיבות בהתייחסות למערכת המשפחתית שבה גדל הפרט בכל שלבי החיים, ובכללם בשלב הבגרות הצעירה. המערכת המשפחתית מהווה מערכת ראשונה ומרכזית ללמידה ולהתפתחות. היא משמשת מקור לחיקוי, להדרכה, לוויסות רגשי (Steinberg, 1990) וליצירת ערכים, נורמות ועמדות חברתיים לאורך הדורות (Baumrind, 1989; Nurmi, 1991). מחקרים רבים מצביעים על הקשר בין התפקוד המשפחתי בשלבים השונים לבין התפתחות הפרט ותפקודו בתחומי חיים שונים (Olson & Gorall, 2003; Robinson, Neal & Huey, 2006).

המעבר לשלב הבגרות הצעירה הוא גם מעבר של ההורים והאחים, ולא רק של הצעירים עצמם. יחסים בין-אישיים ומשאבים משפחתיים שהיו לאורך השנים וקיימים בשלב זה משפיעים על התפקוד של הצעירים ומעצבים את חוויית המעבר לבגרות ואת איכותו. טענה זו מתבססת על ההנחה כי מערכת המשפחה היא ישות פסיכו-סוציאלית המתפקדת כישות נפשית מתפתחת ומשתנה, וכי התפתחות היחידה המשפחתית מתרחשת בו-זמנית ובזיקה לשלבי ההתפתחות שעוברים הפרטים בה (Zilbach, 1986).

הבגרות הצעירה היא שלב שבו חלק מהמשפחות נמצאות בשלב הקן המשלח, וניתן לזהות בו כמה משימות מרכזיות של המערכת המשפחתית ושל חבריה: (א) הצורך לאזן ולאפשר מתן חופש ואחריות על פי בשלות; (ב) הצורך לפתח תקשורת פתוחה ומכבדת בין בוגרים; (ג) האתגר בשמירה על סטנדרטים מוסריים בתוך המשפחה; (ד) יצירת התחדשות וטיוב הקשר הזוגי של ההורים; (ה) יצירת מערכת יחסים בוגרת בין האחים שאינה תלויה בהכרח במנהיגות ההורים; (ו) קיום תקשורת משפחתית רב-דורית.

המחקרים העוסקים בגילאי הבגרות הצעירה מדגישים את המשכיות הדפוסים המשפחתיים ואת איכות הקשרים בין התפקוד המשפחתי בשנים הקודמות לגיל ההתבגרות לבין התפקוד המשפחתי בתקופת הבגרות הצעירה. במילים אחרות, נראה כי ההוכחה להמשכיות של דפוסים ולאיכות קשרים גדולה יותר כאשר משווים בין הקשר הורה-מבוגר להורה-מתבגר, מאשר שחוזרים לבדוק את הקשר בגילאי הילדות. יש מחקרים המראים כי כאשר הילדים יוצאים מבית ההורים, שיעור הקונפליקטים בין ההורה לבין המבוגר הצעיר פוחת (למשל Noack & Buhl, 2005). לעומתם, יש מחקרים המראים כי עבור צעירים אמריקנים-לטיניים וצעירים אמריקנים ממוצא אסייתי החיים בבית ההורים אינם משפיעים לא על רווחתם האישית ולא על היחסים המשפחתיים (& Fuligni

(Pedersen, 2002). נראה כי רווחתם האישית של מבוגרים צעירים קשורה מאוד לאיכות היחסים המשפחתיים שלהם. לכן המשפחה מהווה מקור חשוב לתמיכה במהלך תקופה זו, ואיכות היחסים ממשיכה להיות חיונית בשלב ההתפתחות של הבגרות הצעירה (Parra, Oliva & Reina, 2015).

חוקרים שונים הדגימו עקרונות תיאורטיים אלה במחקריהם. נמצא כי ההורים והמשפחה הרחבה הם המקור הראשון לידע על עולם העבודה ולהתפתחותם של ערכי עבודה (Cinamon & Dan, 2010). אסטין (Astin, 1984) ציינה שהורים משמשים "סוכני חברות ערכיים" המעצבים את תפיסות ילדיהם לגבי החשיבות של החלטות תעסוקתיות. חוקרים הציעו שלערכים ואמונות משפחתיות, ציפיות הורים, מעורבות הורים, תמיכת הורים והתנהגות הורית, יש תפקיד חשוב בהצלחות האקדמיות של מתבגרים ומבוגרים צעירים. יאנג (Young, 1994) תיאר את ההורים כמעודדים העיקריים של ילדיהם בכל הקשור להגעה למטרות תעסוקתיות, הן באמצעות התנהגותם האישית המכוונת למטרות קריירה והמשמשת מודל לחיקוי והן באמצעות סיפוק התנסויות למידה הקשורות לקריירה. בלושטיין (Blustein, 1997) הציע שהתנסות במערכות יחסים בטוחות במשפחה היא גורם מקדים חשוב לפעילות של חקירת קריירה.

מחקרים רבים בתחום התפתחות הקריירה מדגישים את תפקידה החשוב של המשפחה בהתפתחות חבריה החל בילדות וכלה בשלב הפרישה. מעורבות המשפחה בתהליכים של התפתחות קריירה כוללת הנגשת ידע, עידוד התנסויות בתחומים שונים, תמיכה רגשית ותמיכה כלכלית (Brenda, Zyonkovic & Reynolds, 2006). הרבה מהידע שיש למתבגרים על עולם העבודה ועל יכולתם להתמודד עם עולם העבודה נרכש דרך הוריהם ובאמצעות הסביבה הביתית (Whiston & Schunk & Miller, 2002). הצעירים עצמם מכירים בתפקידם החשוב של ההורים בתהליכי התפתחות הקריירה שלהם ובבחירות הלימודיות והמקצועיות שהם עושים. הורים נתפסים בעיני מתבגרים כאחרים להתפתחותם הלימודית והתעסוקתית, ולכן יש כאלה המצפים למעורבותם בנושא בגיל ההתבגרות ובתחילת הבגרות הצעירה (Farnill, 1986).

התבוננות אקולוגית על שלב הבגרות הצעירה והתבססות על המידע האמפירי בנוגע לתרומת היחסים עם ההורים והתמיכה ההורית בתהליכי התפתחות קריירה של צעירים מדגישים את החשיבות בבניית התערבויות המתייחסות למשפחת המוצא בכל ניסיון לטייב התפתחות של צעירים. צורך זה בהתייחסות למסגרת המשפחתית בולט במיוחד בקרב אוכלוסיות של צעירים שחיו או חיים במצבי סיכון. מחקרים שנערכו על צעירים ישראלים בגורי פנימיות מראים, למשל, כיצד צעירים אלה מתייחסים לתפקידם במשפחת המוצא שלהם, וכיצד

הם מתמודדים עם מחסומים הקשורים לתפקידם במשפחת המוצא כשהם מתכננים את עתידם (Cinamon & Hasson, 2009).

תפקודם של הצעירים בשלב הבגרות הצעירה קשור, לפיכך, גם לחוויות ולדפוסיהם המשפחתיים לאורך השנים, ובעיקר למערכות היחסים שהתפתחו ביניהם לבין הוריהם ובני משפחה אחרים בתקופת גיל ההתבגרות. מקומה של המשפחה ממשיך להיות משמעותי עבור צעירים בכלל וצעירים החיים במצבי סיכון בפרט. האופן שבו יש להתייחס להקשרים המשפחתיים בשלב התפתחותי זה הוא מורכב ורב-פנים. הוא כולל היבטים של עיבוד התנסויות משפחתיות קודמות ונוכחיות עם הצעירים ועם ההורים (בנפרד עם כל אחד), תיווך ביניהם וליוויים בביסוס קשרים המאפשרים התפתחות וצמיחה (צינמון, בדפוס).

שירותים ומענים המתמודדים עם ההיבטים המשפחתיים של צעירים במצבי סיכון

מסוף שנות ה-90 התפתחה בשירות ילד ונוער במשרד הרווחה, המודעות לחשיבות התמיכה ההורית והמשפחתית בילדים ובבני נוער במצבי סיכון ולצורך בחיזוקה, ונעשו מאמצים לפיתוח מענים להורים, ילדים ומתבגרים בסיכון. שרות ילד ונוער, לרוב בשותפות עם ג'וינט-אשלים, פיתח מספר מענים מקצועיים המבוססים של גישה זו. דוגמה משמעותית למענה מסוג זה הוא מרכז ילדים-הורים (קציר, 2007).

מודלים שונים שפותחו מתוך ההכרה בחשיבותה של המערכת המשפחתית היוו נקודת מפנה במתן מענה לאוכלוסיות במצבי סיכון, שכן עד אז היה מקומם של המשפחה ושל ההורים בתוכה מצומצם או לא קיים. עיקר ההתערבות נעשתה אצל קטינים במסגרת החוץ-ביתית, ונעשתה התערבות מצומצמת למדי עם הורים בלשכות לשירותים חברתיים.

השינוי בתפיסה ובמודעות לחשיבות העבודה עם המשפחה וההורים במשרד, משתקפים כיום, בין היתר, ברעיונות ובעקרונות העומדים בבסיס מדיניות זו, הכוללים: ראייה כוללת של המשפחה כיחידת התערבות, והילדים בתוכה, שותפות המשפחה בתכנון וביישום הטיפול, ראיית המשפחה והפרטים בתוכה כחלק מהקהילה, זרקור על הכוחות של המשפחה ושל הפרטים בתוכה ועוד.

משנת 2006 החלו להתפתח במשרד הרווחה, בשירותים לנוער וצעירים בשותפות עם ג'וינט ישראל, גם תוכניות לצעירים במצבי סיכון. אחת התוכניות הראשונות שפותחו הייתה תוכנית "אפיקים" לשילוב צעירים במצבי סיכון

בהכשרה מקצועית ובתעסוקה איכותית. בהמשך התפתחה תוכנית "בשבילי" לקידום בתעסוקה, השכלה וחברה של צעירים במצבי סיכון בתוך מרכז הצעירים. עם זאת, כמעט שלא נעשו מאמצים לחיזוק התמיכה ההורית בצעירים במצבי סיכון, שעברו את גיל 18. מרכיב העבודה עם הורי צעירים במצבי סיכון לחיזוק התמיכה ההורית בולט בהיעדרו במיוחד לאור תפיסת החיים כרצף.

הצלחות בשדה בהתערבות עם הורים וצעירים בתוכנית "אפיקים" בצד התובנות מהצלחת המודלים שפותחו עבור קטינים במצבי סיכון בשילוב ההורים הבהירו את החשיבות של הצורך בהמשך פיתוח הגישה והטמעתה גם עבור צעירים בשלב הבגרות בהתהוות.

תוכנית "בשבילי" והרחבתה לעבודה עם צעירים בהקשרים משפחתיים

תוכנית "בשבילי" הוקמה בשנת 2014, על ידי אגף צעירים בג'וינט ישראל ופדרציית ניו יורק, במטרה להנגיש את מרכזי הצעירים, לחולל שינוי ארוך טווח ומשמעותי בקרב צעירים וצעירות במצבי סיכון, ולסייע בקידום יעדיהם בתחומי השכלה, תעסוקה וחברה. התוכנית משולבת בפריסה ארצית במרכזי הצעירים, כפלטפורמה נורמטיבית ואוניברסלית הפתוחה לכלל הצעירים בישראל ופועלת בגישה ממוקדת וקצרת טווח.

בשנת 2016 הוטמעה התוכנית במשרד הרווחה, זאת בשאיפה לשלבה בכלל מרכזי הצעירים במדינה. עם הטמעתה, התחדד הצורך להרחיב את ההתערבות, מהסתכלות על הצעיר בלבד להתערבות למען הצעיר בהקשר המשפחתי והחברתי שלו, כדי לאפשר לו התפתחות מיטיבה.

לשם כך פנה משרד הרווחה לתחום צעירים בג'וינט-אשלים, בבקשה לסייע בהפצה ובהטמעה של התוכנית ברמה הארצית ובפיתוח שתי מודולות חדשות: האחת, בנושא עבודה עם צעירים בהקשר המשפחתי, והשנייה, בנושא מעורבות ושילוב חברתי. זאת על בסיס ההבנה כי עבודה עם צעירים מתוך גישה אקולוגית היא חדשה יחסית במרחב החברתי ודורשת למידה מתמדת תוך כדי תנועה בין שותפים רלבנטיים, מומחים בתחום, ובעיקר שיח הדדי פתוח וכן על ההתמודדות והעשייה בשטח.

מודל העבודה להתערבות מקצועית עם צעירים, הוריהם ומשפחתם בתוכנית פותח בשיתוף פעולה שבין אקדמיה (המעבדה לחקר התפתחות קריירה שבאוניברסיטת תל אביב בראשות פרופ' רחל

גלי צינמון), ממשל (נציגת משרד הרווחה, המפקחת דינה שלום²⁵, ונציגת ג'וינט-אשלים, יעל בן נון) ואנשי המקצוע בשדה (עובדי הרווחה במחלקות לשירותים חברתיים ברשויות ובתוכנית "בשבילי", הנותנים שירותים לצעירים, מנהלי מרכזי צעירים).

מודל ייחודי זה לעבודה עם צעירים מדגיש את החשיבות בהבנת ההקשרים המשפחתיים של שלב חיים זה ואת הפוטנציאל החיובי הטמון באמצעות התייחסות למשפחה ולהורים של הצעירים, בייחוד עבור צעירים הנמצאים במצבי סיכון.

מעטפת המידה ופיתוח הידע במסגרת התוכנית

תוכנית "בשבילי" פועלת כיום ב-17 יישובים, באמצעות רכזי "בשבילי", עובדים סוציאליים של שירות הרווחה העירוני, היושבים במרכזי הצעירים. כיום, לאור ההרחבה, אחת מהמטרות המרכזיות של רכזי "בשבילי", היא לפעול לשיפור הקשרים המשפחתיים והחברתיים של הצעירים.

כדי להטמיע את מודל העבודה הייחודי לעבודה עם צעירים ועם הוריהם, הובן כי יש לייצר בקרב כלל הצוותים העוסקים בתוכנית "בשבילי" שינוי תפיסתי. הקשיים בהטמעת הגישה אצל אנשי המקצוע בכל הדרגים היו רבים, כמו בפיתוחים הקודמים של התערבויות עם הורים של קטנים, ולעיתים אף יותר. על כן, פותחה במסגרת התוכנית מעטפת רחבה של הדרכה והעשרה, המשלבת בין למידה תיאורטית, "הכשרת לבבות" של אנשי המקצוע בכל הדרגים, עידוד מקצועי וכספי להתנסויות בפועל ולמידה מהצלחות.

המסר המוביל היה שמצבי הסיכון שבהם מצויים הצעירים הם זמניים, ומהווים חלק מתהליך התפתחותי טבעי, ועל כן גישת העבודה הנדרשת היא אימונית, משימתית וקצרת טווח.

תהליך למידה זה מופנה לשני קהלי יעד עיקריים: האחד, רכזי תוכנית "בשבילי", שנפגשים אחת לחודש למפגש למידה והעשרה, והשני, הצוות המורחב של התוכנית, הכולל מנהלי מרכזי צעירים, עו"סים בכירים, רפרנטים של התוכנית משירותי הרווחה העירוניים ומפקחים מטעם משרד הרווחה. צוות מורחב זה מתכנס ללמידה שלוש פעמים בשנה.

25 דינה שלום, השותפה בכתיבת מאמר זה, הובילה בשירות ילד ונוער במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים את פיתוחם של שירותים לילדים ולהורים.

מתוך הבנה כי השינוי התפיסתי הנדרש הוא עמוק ומעורר לא מעט אתגרים ודילמות מקצועיות, אחד המאפיינים הייחודיים להטמעת תוכנית "בשבילי", הוא העובדה כי השתתפות בתהליך הלמידה היא **תנאי הכרחי** לכניסת התוכנית ליישוב.

מפגשי הלמידה מזמנים למשתתפים בהם פלטפורמה לחילופי ידע וניסיון, התמודדות משותפת עם דילמות, כמו גם קבלת ידע ותוכן עדכניים באמצעות סדנאות והרצאות תוכן. מטרתנו, בין היתר, היא לייצר קהילת עמיתים לומדת ומעורבת.

דילמות שהעלו השותפים לעבודה בנוגע לעבודה עם הצעירים בהקשרים משפחתיים

כאמור, תהליך ההכשרה נתן מקום מובנה לשמיעת הלבטים, העמדות והאתגרים שהעלו הצוותים, אך במקביל נדרשו הרכזים להתנסות באינטייק (שאלון) עם צעירים בהקשרים משפחתיים, לשוחח עם הורים לאחר הסכמת הצעירים ולקיים מפגשים קבוצתיים לצעירים ולהורים ביחד ולחוד על נושאים רלבנטיים עבורם, כמו התמודדות עם חובות וניהול פיננסי, מגורים של צעירים בבית ההורים, קבלת החלטות בעולם משתנה ועוד.

הגישה שלפיה חשוב להתייחס להיבטים משפחתיים בעבודה עם צעירים נתקלה תחילה בהתנגדויות שונות. מצד הרכזים הועלו טענות של העדר ידע וכלים לעבודה עם משפחות והורים, וחשיבות רכישת מומחיות בתחום. זאת ועוד, רכזים רבים טענו כי מדובר פעמים רבות בהורים לא מתפקדים ועם מגוון בעיות. מאפיינים אלה דרשו, לטענתם, התערבויות ארוכות טווח.

טענה חשובה נוספת שהועלתה הייתה כי הצעירים אינם מעוניינים בקשר עם הוריהם במהלך תהליך הליווי וההדרכה, והניסיונות לחבר את ההורים יצרו התנגדות. שאלה חשובה שנידונה במפגשי ההדרכה הייתה: "מהי מידת המעורבות הרצויה בין צעירים להוריהם ומשפחתם במהלך הליווי?".

מצד מרכז הצעירים עלו הטענות הבאות: זה מרכז לצעירים, לא להורים. חלק מאנשי מרכזי הצעירים לא היו מעוניינים להפוך ללשכת רווחה. לטענתם, המקום צריך להישאר "נקי" מגורמים חיצוניים ויש לאפשר לצעירים בתוכנית "בשבילי" להרגיש שווים בין שווים עם כלל הצעירים במרכז.

צעירים אמרו משפטים כמו: "אימא שלי לא מדברת אתי, אז אתך היא תדבר?", "לא כדאי לך לדבר עם אימא שלי, היא רק צועקת, וכועסת על כל העולם",

"ההורים שלי חושבים שהם יכולים להגיד לי מה לעשות. גם פה אני צריך אותם?" כדי להתמודד עם טענות אלה ניתן מקום להרהורים ולדילמות במפגשי הלמידה וההדרכה. במסגרת ההכשרה התבקשו הרכזים לבסס את עמדתם דרך התנסות בשטח. כלומר, הרכזים נדרשו להתנסות במפגשים שונים, אישיים וקבוצתיים, של צעירים ושל הוריהם ולנתח את ההתנסות עם הקבוצה כדי ללמוד ממנה. שאלון האינטייק לצעיר המשתתף בתוכנית הורחב וכלל שאלון משפחתי, ובאמצעותו התנסו הרכזים בשיחות עומק עם הצעירים על ההקשרים המשפחתיים שלהם. פיתוח השאלון נעשה בשיתוף פעולה בין שלושת השותפים לפרויקט. עם הזמן פחתו ההתנגדויות ולאט-לאט הגיעו דוגמאות למפגשים משותפים, של צעירים והוריהם, ובמפגשי למידת העמיתים מוקד השיח עבר מ"למה?" ל"איך?" והרכזים שיתפו בחוויית ההצלחה ובאתגרים שעלו.

על אף ההתנגדויות הרבות בתחילת הדרך, הביאה ההתנסות קולות של הבנה והפנמה של חשיבות העבודה עם צעירים בהקשרים משפחתיים, וחיזקה את ההכרה בכך שזה תהליך הכרחי בקידום של הצעירים. במסגרת מחקר הערכה שעורך מכון סאלד²⁶ על תוכנית "בשבילי" נשאלו הרכזים (N=14) על עמדותיהם בנושא. יותר ממחצית הרכזים (57%) ציינו ששינוי את דעותיהם בעקבות ההכשרה בנוגע לחשיבות העבודה עם צעירים על ההקשר המשפחתי במידה רבה או רבה מאוד ("לא היה מובן מאליו לשלב הורים בקשר שלי עם צעירים"; "הבנתי שיש קשר בין מידת הצלחתו של הצעיר להצלחי ולהתקדם לבין מערכות היחסים שלו בתוך המשפחה"), 29% נוספים שינו את עמדותיהם במידה בינונית ("אני יודעת שזה חשוב אבל לא בראש סדרי עדיפות העבודה שלי"), ו-14% במידה נמוכה או כלל לא שינו את עמדותיהם ("יש לזה מקום אך זה עולם תוכן והתמקצעות בפני עצמה. לדעתי עבודתנו צריכה להתמקד בצעיר, אם הוא עניינים משפחתיים יש אפשרות לדבר על זה, אבל אי-אפשר שניכנס לעומק אם יש רק 12 מפגשים").

כשנבחנה החשיבות בעיני הרכזים של העבודה עם הצעירים על ההקשר המשפחתי 54% ציינו שיש חשיבות רבה או רבה מאוד לעבודה על הנושא, 15% ציינו שיש לה חשיבות בינונית ו-31% חשיבות נמוכה. עם זאת, כל הרכזים, למעט אחד, ציינו שהתנסו מול הצעירים בעבודה על ההקשר המשפחתי. אופן העבודה על היבט זה נחלק לשלושה אפיקים מרכזיים: שיחות עם הצעיר עצמו על ההקשרים המשפחתיים; שיחות משותפות עם ההורים או קרובי משפחה (בנוכחות הצעיר או ללא נוכחותו); מפגשים קבוצתיים או סדנאות שיזמו הרכזים, כמו סדנה משפחתית להתנהלות כלכלית. חלקם התנסו בעבודה רק באחד

26 את המחקר עורכות ד"ר עידית מני-איקן ודנה רוזן, ממכון סולד.

האפיקים וחלקם פעלו במקביל בכמה מהם. מממצאים אלו ניתן לראות כי הרכזים נמצאים בעיצומו של תהליך למידה, התנסות ושינוי עמדות, וכבר ניתן לראות ביטויים ראשוניים בשטח.

מדברי אחת הרכזות: "עכשיו ברור לי שכל שיחת עומק עם צעיר/ה שאני פוגשת כוללת דיאלוג על הקשרים שלו עם משפחתו. אי-אפשר בלי". מדברי מנהלת מרכז צעירים: "בעקבות הצלחת הסדנאות החלטנו לפתוח יום בשבוע 'דלת פתוחה' לשאלות הורים, הם נהיו חלק מקהל היעד שלנו".

סיכום

נסיים בתיאור התהליך שנעשה עם דנה, שעמה פתחנו את המאמר. כדי ללוות את דנה במימוש חלומה בהתאם למודל האקולוגי שפותח, יש להתייחס להקשר המשפחתי.

תהליך הליווי וההדרכה של דנה על ידי עובדת "בשבילי" כלל מפגשים אישיים עם דנה, מפגשים אישיים עם האם ומפגשים משותפים עם שתיהן. כמו כן, דנה ואמה השתתפו בסדנה לצעירות ולאומותיהן שהתמקדה בשלב הבגרות הצעירה וביחסי אימהות-בנות בשלב זה. מטרת המפגשים השונים היו לאפשר לאם ולבת להבין את השלב ההתפתחותי של כל אחת מהן ושל המשפחה כולה, להבין את חשיבות ההשכלה הגבוהה ואת מקומה של משפחת המוצא בקרב צעירים, ולתרגל מיומנויות תקשורת בונה. ההתערבות אפשרה לדנה ולאמה לבטא צרכים ומצוקות ולגלות הבנה ואמפטיה. ההתערבויות הפרטניות עם דנה התמקדו בתמיכה ובעידוד לממש את חלומה בלי שתרגיש כי פגעה או "בגדה" באמה ובאחיה. כמו כן, ניתן סיוע מערכתי למשפחה להתמודד עם אתגרי הקיום היומיומי.

העבודה המשותפת כצוות רב-מגזרי של אקדמיה, ממשל ושדה היוותה אתגר אינטלקטואלי מהנה ומפורה, שאפשר להרחיב את גבולות השיח המקצועי ולהעמיק קשרי שותפות וידידות.

החבירה של משרד הרווחה, האקדמיה וג'וינט-אשלים לשותפות המקדמת יחדיו את העבודה עם ההורים, תרמה להתחלה משמעותית של הטמעת הגישה, שלפיה התערבות עם הורים עשויה לקדם את הקריירה של צעיר במצבי סיכון ולעודדו להישגים בתעסוקה, בהשכלה ובחברה.

מקורות

אמיתי, ג', רענן, ר', כהאן-סטרבצ'ינסקי, פ' וריבקין, ד' (2011). מעבר לבגרות בקרב אוכלוסיות במצבי סיכון: צרכים והתערבויות. תכנון אסטרטגי: מגמות וכיווני פעולה (עמ' 95-144). ירושלים: ג'וינט-אשלים.

הישראלי, א' וילמה, ש' (2005). צעירים תקצירי מאמרים, מחקרים ותוכניות בנושאי צעירים בגילאי 18-30 בישראל ובעולם. ירושלים: ג'וינט ישראל ואגף שילוב עולים, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, משרד החינוך, משרד הבינוי והשיכון והמשרד לקליטת עלייה.

זעירא, ע', בנבנישתי, ר' ורפאלי, ת' (2012). צעירים מגיעים בתהליכי מעבר לבגרות: צרכים, שירותים ומדיניות. דו"ח מחקר מסכם. רמת גן: בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר-אילן.

לבל, ש' (2008). מדיניות צעירים בישראל. נייר מדיניות מסכם עבור קרן גנדיה. האוניברסיטה העברית בירושלים: בית הספר למדיניות ציבורית.

פסטה-שוברט, ע' (2014). לווונסקי כמשל: ההבדל בין מה שנעלם למה שאבד בחיי נערות המוגדרות חסרות עורף משפחתי. עט השדה, 14, 51-75.

פסטה-שוברט, ע' (2015). תנו לי נקודת אחיזה, ואזיז את העולם ממקומו: הנעה לקידום שינוי משמעותי ובן-קיימה עבור צעירים במצבי סיכון בגישת הקולקטיב אימפקט. עט השדה, 16, עמ' 28-47.

צינמון, ר"ג (בדפוס). תהליכי התפתחות קריירה של צעירים: היבטים תיאורטיים ומעשיים.

צינמון, ר"ג, ריץ, י' וגרוס-ספקטור, מ' (2012). דפוסי חקירה בבגרות הצעירה. המקרה של צעירים ישראלים. דוח מחקר מסכם.

קטן, י' (2009). צעירים בישראל - בעיות, צרכים ושירותים: תמונת מצב ומבט לעתיד. ירושלים: משרד הרווחה, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה.

קציר, ז' (2007). ילדים והורים במרכז: סוגיות מקצועיות בעבודת מרכזי ילדים-הורים. ירושלים: השירות ילד ונוער, ג'וינט ישראל - אשלים, העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם.

שולחן של"מ (2013). צעירים: שולחנות למידה ופיתוח משותפים. ירושלים: ג'וינט-אשלים.

- Arnett, J. J. (2004). *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*. Oxford University Press.
- Arnett, J. J. (2006). Emerging adulthood: Understanding the new way of coming of age. *Emerging adults in America: Coming of Age in the 21st Century*, 22, 3-19.
- Astin, H. S. (1984). The meaning of work in women's lives a socio-psychological model of career choice and work behavior. *The Counseling Psychologist*, 12(4), 117-126.
- Baumrind, D. (1989). Rearing competent children. In W. Damon (Ed.), *Child Development Today and Tomorrow* (pp. 349-378). San Francisco: Jossey-Bass.
- Blustein, D. L. (1997). A context-rich perspective of career exploration across the life roles. *The Career Development Quarterly*, 45(3), 260-274.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Cambridge, MA: Harvard.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22(6), 723.
- Cinamon, R. G., & Dan, O. (2010). Parents attitudes toward career education in kindergarten: A mixed method study. *Journal of Career Development*, 37, 519-540.
- Cinamon, R. G., & Hasson, I. (2009). Facing the future: Barriers and resources in work and family plans of at-risk Israeli youths. *Youth and Society*, 40, 502-525.
- Farnill, D. (1986). Perceptions of parental responsibilities for child rearing and children's career development. *Australian Journal of Sex, Marriage and Family*, 7(4), 207-216.
- Fuligni, A. J., & Pedersen, S. (2002). Family obligation and the transition to young adulthood. *Developmental Psychology*, 38(5), 856.

- Noack, P., & Buhl, H. M. (2005). Relations with parents and friends during adolescence and early adulthood. *Marriage & Family Review*, 36(3-4), 31-51.
- Nurmi, J. E. (1991). How do adolescents see their future? A review of the development of future orientation and planning. *Developmental Review*, 11(1), 1-59.
- Olson, D. H., & Gorall, D. M. (2003). *Normal Family Processes: Growing Diversity and Complexity*. New York: The Guilford Press.
- Parra, A., Oliva, A., & Reina, M. D. C. (2015). Family relationships from adolescence to emerging adulthood: A longitudinal study. *Journal of Family Issues*, 36(14), 2002-2020.
- Steinberg, L. (1990). Autonomy, conflict, and harmony in the family relationship. In S. S. Feldman & G. R. Elliott (Eds.), *At the Threshold: The Developing adolescent* (pp. 255-276). Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Young, R. A. (1994). Helping adolescents with career development: The active role of parents. *The Career Development Quarterly*, 42(3), 195-203.
- Zilbach, J. J., (1986). *Young Children in Family Therapy*. Northvale New Jersey: Jason Aronson.